

УДК 343.988(477)

Т. О. Мірошніченко

**ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЩОДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖЕРТВ
КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ**

Проаналізовано окремі наукові підходи до визначення типів поведінки жертв корисливо-насильницьких злочинів. Окреслено гендерні, соціальні, вікові групи потенційних жертв, сформульовано власний погляд на поділ жертв на групи. Визначено окремі причини та обставини індивідуальної віктимності жертви.

Ключові слова: віктимна поведінка, жертва, типи жертв, потерпілий, корисливо-насильницькі злочини, індивідуальна віктимність.

© Мірошніченко Т. О., 2015

Постановка проблеми. Загальновідомо, що дослідження особистості жертви має велике значення не тільки для встановлення всіх обставин злочину, але й профілактики та попередження майбутніх злочинів. Різноманітні якості та властивості, що має людина, яка може стати потенційною жертвою, по-різному можуть впливати на збільшення чи зменшення віктимності особи і, як наслідок, мають прямий зв'язок за спрямованістю злочину.

Стан дослідження. Дослідженням проблем жертв злочину займалися багато видатних вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них слід зазначити К. В. Вишневецького, Б. М. Головкіна, О. М. Джужу, А. Ф. Зелінського, В. Є. Квашиса, В. С. Мінську, В. І. Полубінського, В. Я. Рибальську, Д. В. Ривмана, В. А. Тулякова, А. В. Франка та ін. Однак, незважаючи на багаточисельні наукові дослідження, залишається чимало нез'ясованого в цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Так, у науковій літературі часто використовують термін «віктимна поведінка», що характеризується приводом до злочинного посягання та умовами, які спрощують його здійснення, тобто означає «поведінку жертви». Однак це поняття частіше за все використовується для визначення неправильної, аморальної, провокуючої поведінки. На наш погляд, окрім вищевказаного, також входять інші види поведінки жертв. Віктимною може стати і особа, яка опинилася в певній життєвій ситуації через збіг обставин, а також через свої психологічні і соціальні характеристики.

Вивчаючи причини віктимної поведінки людини, необхідно розглядати як головну з них психологічні особливості особи жертви. Відображуючи об'єктивну реальність, психіка у свідомості людини створює для себе ідеальні образи тих явищ, які вже існують. У різних людей ці образи не рівнозначні. Це залежить від ступеня життєвого досвіду, рівня його розвитку та самосвідомості. Тому у кожній жертви є своя оцінка протиправних дій, спрямованих проти неї [1, с. 241]. Відомий німецький кримінолог Ганс фон Гентиг вважав, що часто людина вже народжується жертвою, тобто рано чи пізно особа повинна стати жертвою будь-якого злочину [2, с. 134]. Він також виділяв цілий ряд психологічних типів жертви. Серед них декілька підпадають під категорію жертв корисливо-насиленницьких злочинів: депресивні, одинаки, розпусники, «з розбитим серцем», користолюбці, жертви, які позбавлені можливості чинити опір [3, с. 23]. Але з цим твердженням не можна погодитись повністю, тому що на формування особистісно-психологічних рис кожної людини має велике значення вплив соціуму. Рівень інтелекту, темперамент, вольова структура особистості звичайно будуть мати переваги у недопущенні формування віктимної поведінки особи. Детермінантом створення зародження віктимної поведінки можуть виступати прояви специфічної поведінки, яка сформувалася під впливом ситуативної віктимності, тобто через збіг обставин, ланцюг випадковостей тощо.

Д. В. Ривман стверджував, і з такою думкою ми повністю згодні, що людина не може народитися віктимною, що це явище соціальне. У своїх наукових працях він виділяв основні типи потерпілих: активні, ініціативні, пасивні, некритичні, нейтральні [2, с. 55]. Віктимна поведінка жертви корисливо-насильницьких злочинів може бути нейтральною, позитивною і негативною [2, с. 220]. Нейтральна поведінка за своєю суттю не сприяє умисному створенню криміногенної ситуації. Наприклад, В., молода жінка 24 років, увечері біля під'їзду свого будинку була пограбована двома злочинцями, в одного з яких був ніж. Погрожуючи їй вбити, нападники відібрали сумочку і мобільний телефон, який знаходився у жертви в руці. В цьому випадку поведінка жертви не сприяла виникненню ситуації, яка призвела до скоєння злочину. Особа стала жертвою злочину через збіг обставин, «опинилася не в тому місці і не в той час».

Позитивна поведінка жертви характеризується обережністю, уважністю, яка можлива в окремій ситуації, а також можливим опором нападнику. Негативна поведінка жертви, навпаки, створює ситуації, які сприяють скоєнню корисливо-насильницьких злочинів: алкогольний стан жертви; запрошення малознайомих осіб до свого помешкання; необачна, довірлива поведінка жертви зі злочинцем через їх попереднє знайомство тощо.

Поведінка жертв у момент скоєння злочину різноманітна. За даними досліджень А. Ф. Зелінського та М. Й. Коржанського, більшість жертв злочинів намагалася активно чинити опір нападнику (близько 50 %), майже третина жертв взагалі нічого не робила задля перешкоджання злочинцеві, до 15 % жертв кликали на допомогу [4, с. 99]. Як бачимо, все ж таки значна кількість жертв намагається якимось чином протидіяти злочинцю. Але є жертви корисливо-насильницьких злочинів, які у критичній, непередбачуваній ситуації потрапляють у такий психічний стан, що не можуть адекватно реагувати на стресову ситуацію, адже будь-яке злочинне посягання на особу викликає нетипову реакцію. І така реакція для кожної людини буде різною залежно від її соціально-психологічних особливостей.

Так само і поведінка жертви після скоєння щодо неї злочину теж є різною. Більша частина осіб, які потерпіли від корисливо-насильницьких злочинів, одразу або в найближчий час звертаються за допомогою до правоохоронних органів. Іноді інформацію про злочин правоохоронні органи отримують від третіх осіб – знайомих, родичів, випадкових свідків злочину, а також від медичних працівників, якщо жертва звернулася до них по допомогу у випадку заподіяння проти неї насильницьких дій зловмисником.

Дії злочинця залежать не тільки від його особистісних дефектів, але й від поведінки жертви, яка своєю необережною, протиправною або аморальною поведінкою може спонукати на злочин, на створення обстановки, в якій можливим є вчинення злочину. На сьогодні

інформація про особу злочинця в науковій літературі наведена досить повно, чого не можна сказати про інформацію щодо потерпілого. Існує нагальна потреба у відомостях щодо подальшої профілактики корисливо-наси́льницьких злочинів, хто і чому стає жертвою злочину.

Аналіз наукових досліджень [5, с. 129–134; 6, с. 48–56; 7, с. 81–84] дозволяє сформулювати власний поділ жертв корисливо-наси́льницьких злочинів на такі групи:

1. «Провокуючі» жертви. Ця категорія ймовірних жертв корисливо-наси́льницьких злочинів, як правило, є постійними відвідувачами потенційно віктимогенних місць: кафе, барів, ресторанів, нічних клубів та дискотек. Вона характеризується: відвертим хизуванням доходами, прикрасами, коштовними речами як своїми, так і своїх родичів, друзів, знайомих, колег, що в подальшому може призвести до розширення кола жертв; кокетством із малознайомими людьми, сміливим і відвертим убранням жінки, що викликає відчуття легкодосяжності.

2. «Легковажні» жертви. Представники цієї групи жертв легко контактують із незнайомими людьми, вживають спиртні напої, наркотичні речовини, ведуть аморальний або безтурботний спосіб життя, а також через брак життєвого досвіду не можуть протистояти нападу (і не завжди це тільки неповнолітні).

3. «Необережні» жертви. Цей тип жертв характеризується також і неухважним ставленням до своїх речей, майна (тримання гаманця в руках, зовнішній кишені; перебування місцях великого скупчення людей; залишені відкритими дверцята автомобіля тощо). Потерпають від корисливо-наси́льницьких злочинів особи, які самотні пересуваються у вечірньо-нічний час, коли вулиці малолюдні, а останнім часом навіть порожні.

4. «Довірливі» жертви. Стан самотності особи нерідко стає причиною здійснення злочину, причому стать і віковий показник практично не мають значення. Жертвами довірливого типу можуть стати: самотні жінки різного віку, які шукають дружніх відносин або відносин з перспективою на одруження; самотні особи пенсійного віку, які потребують підтримки і допомоги; особи, які безперешкодно надають змогу злочинцеві зайти в свою оселю, не запитуючи при цьому документів (стосується злочинців, які представляються діловими, іншими працівниками правоохоронних органів, працівниками газової служби, сантехніками тощо).

5. «Нейтральні» жертви. До цього типу потенційних жертв корисливо-наси́льницьких злочинів можна віднести практично кожну людину, яка своєю поведінкою ніяк не сприяє скоєнню злочину, але через збіг обставин може стати жертвою злочинного посягання.

Ця класифікація є основою для подальшого дослідження нами жертв корисливо-наси́льницьких злочинів.

Жертвами корисливо-насильницьких злочинів стають різні категорії осіб за віком, статтю, соціальним становищем, професійним спрямуванням. Названі злочини мають спільні ознаки за цілями, мотивами та об'єктами посягань, а також погрозою застосування або застосуванням насильства, як фізичного, так і психологічного.

До корисливо-насильницьких більшість науковців відносять злочини, передбачені п. 6, 11 ст. 115, 146, 186, 187, 189, 257, 289 Кримінального кодексу України. Серед потерпілих цього виду злочинів більшу частку складають громадяни віком від 18 до 40 років, причому жертвами грабежу частіше стають жінки, а потерпають від розбою більше чоловіки [8, с. 283]. Певні особливості мають жертви залежно від статі, але спільною рисою всіх видів корисливо-насильницьких посягань є домінування чоловіків серед жертв злочину. Так, за даними досліджень Б. М. Головкина, жертвами грабежу стають 53,7 % чоловіків і 46,3 % жінок; від розбою потерпають 62,8 % чоловіків і 37,2 % жінок; вимагання вчиняються щодо 74,5 % чоловіків і 25,5 % жінок [8, с. 283]. На наш погляд, це можна пояснити тим, що, по-перше, чоловіки переважають у фінансових, економічних, юридичних сферах діяльності; по-друге, мають професію, пов'язану з ризиком (інкасатори, працівники міліції, водії нічних таксі, водії-дальнобійники тощо); по-третє, чоловіки більше схильні до випадкових знайомств та користування незаконними послугами. Тому, як наслідок, мають більш високий відсоток корисливо-насильницьких посягань.

Жертвами вуличних злочинів (грабіж, розбій) частіше стають жінки без супроводу – близько 60 % [9, с. 234]. Як правило, напад є несподіваним для жертви і призводить до стану страху, розгубленості та відчаю, і в момент скоєння злочину жінка, частіше за все, не здатна протистояти більш сильному фізично нападнику. Захисною реакцією жінки інтуїтивно стає крик, але він не завжди допомагає уникнути злочинного посягання, хоча може налякати нападника бути затриманим перехожими або впізнаним. Зазвичай потерпілі жіночої статі мають на собі коштовні речі, золоті або срібні прикраси, більш коштовний одяг та аксесуари, чим додатково привертають до себе увагу. Злочинці, в свою чергу, обирають зручний для скоєння злочину темний час доби, неосвітлені місця паркових зон, дворів, малолюдні місця.

Неповнолітні стають жертвами при викраденні. Часто такі злочини вчиняються щодо дітей заможних батьків, де злочинці знайомі з батьками, родичами жертви. Люди пенсійного віку (понад 60 років) зазвичай мають у своїх домівках заощадження «на смерть», тому теж нерідко стають жертвами корисливо-насильницьких злочинів. У цих випадках злочинці можуть бути і незнайомі з жертвою особисто, досить нетривалого спостереження за потенційним потерпілим. Люди похилого віку, як правило, ведуть упорядкований спосіб життя

і досить довірливі, тому злочинці зазвичай просто входять у довіру до майбутньої жертви.

За результатами досліджень Ю. А. Кричуна, за родом занять жертвами корисливо-насильницьких злочинців були: непрацюючі – 31,2 %, працівники державних установ та організацій – 18,4 %, працівники комерційних структур – 16,6 %, працівники промисловості – 11,3 %, працівники сільськогосподарських підприємств – 6,7 %, працівники сфери торгівлі – 3,8 %, працівники банків – 1,4 %, представники інших професій – 10,6 % [9, с. 234]. Наведене співвідношення жертв злочину досить приблизне у зв'язку з тим, що на теперішній час у суспільстві є значний відсоток офіційно не працевлаштованих осіб. До того ж, значення має промисловий фактор кожного регіону та його особливості і специфіка.

Таким чином, дії «провокуючих» та «легковажних» жертв містять у собі привід до скоєння злочину, а дії «довірливих» та «необережних» жертв створюють сприятливі умови для скоєння злочину.

Вітчизняні і зарубіжні вчені у своїх дослідженнях зазначали, що не існує жодної людини, яка була б застрахована від скоєння щодо неї досліджуваної нами категорії злочинів. Слід звернути увагу на те, що згідно з офіційною статистикою МВС України стрімкого зростання кількості злочинів корисливо-насильницької спрямованості протягом певного періоду немає. Можна фіксувати незначне коливання як до зменшення, так і до зростання. Це неодмінно свідчить про тісний взаємозв'язок стану злочинності із соціально-політичним становищем у суспільстві.

Підводячи **підсумок**, можна стверджувати про особливості індивідуальної віктимності жертв корисливо-насильницьких злочинів, яка пов'язана з особистісними якостями майбутньої жертви. Вони характеризуються різним рівнем освіти, соціальним статусом, способом життя, світоглядом, психологічними особливостями. Потенційні жертви наділені ситуативними якостями, які звертають увагу і приваблюють злочинця, а також мають занижений рівень обережності і недостатню критичність у небезпечних ситуаціях. Але детальний аналіз цих якостей потребує більш змістовного дослідження.

Список використаних джерел: 1. Антонян Ю. М. Психология преступника и расследования преступлений / Ю. М. Антонян, М. И. Еникеев, В. Е. Эминов. – М. : Юристъ, 1996. – 336 с. 2. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с. 3. Мальшев В. С. Карьера жертвы. Популярно о виктимологии / В. С. Мальшев. – Донецк : Юрпрес, 2002. – 400 с. 4. Зелінський А. Ф. Корислива злочинна діяльність / А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський. – Київ : Генеза, 1998. – 144 с. 5. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В. А. Туляков. – Одесса : Юрид. лит., 2000. – 336 с. 6. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений : учеб. пособие / Д. В. Ривман. – Л. : Изд-во Высш. полит. училища МВД СССР, 1975. – 154 с. 7. Зелинский А. Ф. Криминология : учеб. пособие /

А. Ф. Зелинский. – Харків : Рубикон, 2000. – 240 с. 8. Головкін Б. М. Потерпілі від корисливо-наси́льницьких злочинів / Б. М. Головкін // Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 2 черв. 2010 р.). – Донецьк : Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 283–286. 9. Кричун Ю. А. Аналіз кримінологічної характеристики потерпілого від корисливо-наси́льницького злочину / Ю. А. Кричун // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 4. – С. 233–236.

Надійшла до редколегії 09.04.2015

Мирошніченко Т. А. О некоторых особенностях виктимного поведения жертв корыстно-насильственных преступлений

Проанализированы отдельные научные подходы для определения типов поведения жертв корыстно-насильственных преступлений. Очерчены гендерные, социальные, возрастные группы потенциальных жертв, сформулирован собственный взгляд на разделение жертв на группы. Определены отдельные причины и обстоятельства индивидуальной виктимности жертвы.

Ключевые слова: виктимное поведение, жертва, типы жертв, потерпевший, корыстно-насильственные преступления, индивидуальная виктимность.

Miroshnichenko T. O. On some specifics concerning victim behavior of selfish and violent crimes' aggrieved persons

Various qualities and features of people in different ways can affect the increase or decrease of victimization of a person. Studying the causes of human victim behavior, it is necessary first of all to pay attention to the psychological characteristics of a victim's personality. Analysis of some scientific approaches to determine the types of victims' behavior of selfish and violent crimes has indicated that the behavior of the victim of selfish and violent crimes may be varied: neutral, positive and negative. For example, at the time of the crime commission, most victims are actively trying to resist the attacker, and almost a third of the victims do not do anything for criminal obstruction.

By the results of research the author has formulated his own division of victims of selfish and violent crimes into following groups: «provocative» victims, «frivolous» victims, «reckless» victims, «gullible» victims, «neutral» victims. This classification is the basis for further study of the types of victims of selfish and violent crimes by the author.

It is determined that the victims of selfish and violent crimes are different categories of persons by age, sex, social status, professional direction. The above crimes have common features by goals, motives, objects of attack and threats of using both physical and psychological violence.

Based on the research of domestic and foreign scientists' works, it is concluded about peculiarities of individual victimization of selfish and violent crimes' aggrieved persons, which is associated with personal qualities of a future victim.

Keywords: victim behavior, victim, types of victims, aggrieved person, selfish and violent crimes, individual victimization.

